

A módszer mellett – a kánon ellen

Szilágyi Márton: Határpontok. Budapest, Ráció, 2007. 303.

Ha valaki egyszerre tartozik azok közé, akik meg-megállnak a könyvesboltok kirakatainál és azok közé, akik gyakran megfordulnak Budapesten a Rákóczi úton, valamint azok közé, akik ismerik Szilágyi Márton nevét, akkor bizonyára meglepődött február környékén, amikor az egyik népszerű könyvárúház ismeretterjesztő sikerlistájára nézett. Elvégre nem szokványos, hogy egy társadalomtörténeti és/vagy irodalomtörténeti könyv – akár csak egyetlen héten is – felkerüljön egy ilyen listára, és hogy olyan nevekkkel és könyvekkel versenyezzen, mint Csernus Imre és A n (2. helyezett) vagy Frank Júlia és a Nem kell mindig libamáj (6. helyezett). Már csak azért is lehet meglepő, hogy Szilágyi és a Határpontok megcsípte az 5. helyet egy ilyen egészen tágra szabott kategóriában, mivel az intézményesült irodalomtörténet és az intézményesült történetírás – és egyáltalán, a tudás bármely intézményesült területe – felől érkező munkák egy-két kivételtől eltekintve általában nem a hangos közönségsikerről híresek. Vannak, akik szerint kár, hogy így alakult, mások viszont úgy gondolják, hogy addig jó, amíg így is marad. Nem lehetetlen persze, hogy különböző okokból kifolyólag összejöjjön legalább egy szerényebb közönségsiker, ám alighanem igaza van Stanley Fishnek, amikor azt mondja, hogy ha valaki az intézményi kereteken kívülre kíván szólni, akkor annak ki is kell lépnie ezen keretektől.¹ Szilágyi Márton mindenesetre a legkevésbé sem lép ki az intézményi keretektől. Sokkal inkább arra törekszik, hogy ne csupán egyetlen, hanem több intézményi keretben is értelmezhetővé és értékelhetővé váljon a munkája – úgy az irodalomtudomány, mint a történettudomány felől nézve.

Ha nem tévedek, akkor a Határpontok cím pontosan erre utal. Van azonban valami visszatetsző a határokat feszegető kísérletekben. Kétségtelen, hogy meglehetősen felkapott dologról van szó, de féltő, hogy amit takar, talán mégsem bír akkora jelentőséggel, mint amekkorával bírni látszik. Többnyire ugyanis pusztán az interdiszciplinaritás nem igazán újkeletű és nem is igazán lenyűgöző programjáról van szó, amely továbbra is különálló diszciplínákról beszél, ezek kölcsönös egymásra hatásáról, esetenként talán az összeolvadásukról és új, ám ugyanúgy határokkal ellátott diszciplínák kialakításáról. Magukat a határokat az interdiszciplinaritás mindenképp fenntartja, még ha időnként hajlamosnak is tűnik dinamikusan kezelni őket.

Az irodalomtörténettel sincs ez másképp, és az irodalomtörténet esetében a program többnyire nem is jelent egyebet, mint hogy sokan úgy vélik, ideje volna létrehozni valamiféle termékeny együttműködést az irodalomtörténet és

¹ Vö. FISH, 1995. Fish ugyan kifejezetten az irodalomkritikáról beszél, de a mondanivalója helyénvalónak tűnik a történetírás és általában véve, a legtöbb „akadémiai diszciplína” esetére is. A történetírás olvasóközönségéről és arról, hogy a történetírónak hogyan is kellene kilépnie az intézményi keretek közül, és hogy mit is kellene tennie egy szélesebb olvasóközönség eléréséhez, lásd bővebben CARRARD 1992.

² Vö. TAKÁTS, 1999. és BICZÓ-KISS, 2003. Lásd továbbá a Helikon folyóirat 1999-es, a kulturális antropológiával foglalkozó számát.

egyéb tudományterületek között, amelyek közül, úgy tűnik, az utóbbi időben az antropológia tűnik a befutónak.² Egyes vélemények szerint azonban az antropológiához való közeledés csupán része a „nemzetközi irodalomtudományi átrendeződés” azon folyamatának, amely a cultural studies létrejöttéhez vezetett. A cultural studies, ami itthon hol „kritikai kultúrákutató”, hol „kultúratudományok” néven fut, eszerint furcsa módon sokkal közelebb állna az irodalomtudományhoz, mint bármi máséhoz. Mások ellenben amellet kardoskodnak, hogy inkább a cultural studies az, ami magába integrálja az irodalomtudományt, nem pedig fordítva.³ Azt hiszem, érdemes volna egy kicsit az irodalmi mezőn is túlról, valamivel távolabbról tekinteni a dologra, és így már nem egyszerűen egy „nemzetközi irodalomtudományi átrendeződésnek”, hanem sokkal inkább a tudás teljes átrendeződésének vagyunk tanúi. Alain Finkielkraut szerint legalábbis, aki úgy véli, hogy tőlünk nyugatra – és elsősorban az Egyesült Államokban – „a multikulturalizmus nemcsak tendencia vagy elmélet, hanem már rendszertan. Nem felforgatóelv többé, hanem rend, mely az egyetemeken a szakok összetételét, a könyvtárakban a könyvek osztályozását vezérli. Új textuális táj nyílik immár a köszáló számára: a hagyományos társadalomtudományok fokozatosan átengedik els bbségüket az ellenállhatatlan studies-nak, amelyek már nem az emberi jelenségek történelmi, antropológiai, szociológiai vagy pszichológiai megközelítésében, hanem tárgyukban különböznek egymástól: Women studies, African American studies, Native American studies, Asian studies, Gay and Lesbian studies stb. Itt a tárgy egyszermind a diskurzus alanya. A multikulturalizmus által létrehozott tudományok már nem arra töreksenek, hogy fölfedezetlen területeket nyissanak meg a tudomány el tt, inkább gondolkodásunk földjét akarják megreszketetni.”⁴

Ha bárki is helyt szeretne adni Finkielkraut véleményének, akkor az irodalomtörténet helyének keresése során tekintetbe kell vennie, hogy végső soron a tudás olyan átrendeződéséről van szó, amelynek során az interdiszciplinaritás programja a megközelítésmódokat illető határmenti vállalkozásokkal egyetemben – ideértve Szilágyi kísérletét is – lassacskán kifárad. A cultural studies, ami számtalan egyéb tudásterülettel egyetemben magába olvasztja az irodalomtudományt, maga is inkább keresztbe metszi a multikulturalizmus számtalan mezejét. És ebből a szempontból még kevésbé tűnik egyszerű vállalkozásnak az irodalomtörténet pozicionálása és identitáskeresése. Ettől persze még egyáltalán nem olyan súlyos a helyzet, hogy az irodalomtörténetet valamiféle katasztrófa sújtotta övezetnek lehetne tekinteni, vagy katasztrófasújtottabbnak, mint az intézményesült tudás bármely más területét. Veres András a legtöbb identitáskeresőtől eltérően – és némileg talán szerencsésebb módon – csupán „tanácstalanságról” és „elbizonytalanodásról” beszél az általa szerkesztett, *Az irodalomtörténet esélye* címet viselő kötet előszavában.⁵ Maga a kötet ennek megfelelően kevésbé profetikus jellegű, és egyébként jóval szélesebb körből is merít, mint a többi megújítási kísérlet, ám mindvégig homályban marad, mire is kellene, hogy az irodalomtörténetnek esélye legyen.

A viták mindenesetre szakadatlanul folynak, és ami Szilágyi Mártonnal kapcsolatban érdekes lehet ezekben a megújítási kísérletekben, az az, hogy egy-egy

³ Lásd a következő kötetek azon tanulmányait, amelyek a cultural studies mibenlétével és különböző aspektusaival, valamint az irodalomtudományhoz fűződő kapcsolatával foglalkoznak: KULCSÁR SZABÓ-SZIRÁK, 2003.; BICZÓ-KISS, 2003. és VERES 2004. Illetve lásd még Takáts József kritikáját az elsőként említett kötet kapcsán: TAKÁTS, 2004.

⁴ FINKIELKRAUT, 2001. 157–158. (kiemelések az eredetiben)

⁵ VERES, 2004. 7.

kósza említéstől és félszeg hivatkozástól eltekintve tulajdonképpen kívül marad az egészen. Talán nem is véletlenül. Igaz, nagyravágyóbb pillanataiban Szilágyi is szívesen beszél a „módszertani megújulás” szükségességéről,⁶ ám többnyire mégsem annyira a hazai irodalomtörténet-írás számára keres valamiféle elixírt, hanem inkább a saját gyakorlati tevékenységével van elfoglalva, amelyről mindössze azt gondolja, hogy szerencsés esetben akár hozadékai is lehetnek az előbbire nézve. Szilágyi gyakorlati tevékenysége („kutatói vállalkozása”) végső soron arra irányul, hogy valamiképp megpróbáljon összehozni egymással két megközelítésmódot – a történeti-poétikait és a mikrotörténetit. Nem magányos vállalkozásról van persze szó, elvégre az irodalomtörténet-írás felől akadnak egyéb tapogatózások is a mikrotörténet irányába.⁷ A mikrotörténet ráadásul nem rendelkezik semmiféle szigorúan rögzített „alkalmazhatósági hatókörrel”, minthogy tulajdonképpen nem is módszer, amelyet alkalmazni kellene, hanem – ahogy ez hamarosan ki fog derülni – inkább egyfajta attitűd, így pedig nyitva áll minden közeledés számára. Szilágyié egy Lisznai Kálmánról írt 2001-es életrajzzal már korábban is termelt gyümölcsöt könyv formájában,⁸ és úgy tűnik, már akkor is tisztában volt azzal, hogy bármi is süljön ki a dologból, nem fogja megváltani a hazai irodalomtörténet-írást, legfeljebb, ha minden jól alakul, valamilyen módon termékenynek bizonyulhat.

A mikrotörténelem és az irodalomtörténet összjátéka persze több szempontból is problémásnak tűnhet. Szegedy-Maszák Mihály ezzel kapcsolatban egyrészt már a Lisznai-könyv kapcsán azt vetette Szilágyi szemére, hogy a mikrotörténelem az 1970-es évek termékeként mára már erősen avíttnak hathat, másrészt pedig azt – immár az egész irodalomtörténet-írásra kiterjesztve –, hogy a nemzetközi trendek befogadása során nem elég alapos az elméleti tájékozottság.⁹ A mikrotörténelem esetében egy ilyen jellegű kritika azonban maga is nehézségekbe ütközik, elvégre korántsem egyértelmű, hogy a mikrotörténelem hazai recepciója és az 1970-es években formálódott elméleti előfeltevésekkel való barátkozás során bárkinek is indigópapírt kellene használnia, és csak azt. Ezzel kapcsolatban mindig érdemesnek tűnik felidézni Szekeres András egyik írását, amelyben nem is olyan régen feltette azt kérdést, hogy van-e még mikrotörténelem, és az olasz színteret vizsgálva a következőre jutott: „Ha a mikrotörténelemre egy sajátos tudománytörténeti pillanatban kialakult, elméleti meggy z dések és módszertani eljárások kombinációjaként megvalósuló történeti formációként tekintünk (én hajlanék erre), akkor a válasz valószínűleg negatív. Ha viszont azt mondjuk, hogy a mikrotörténelem egyfajta érzékenység, jól meghatározható figyelem, a történeti tárgyak kezelésének mikéntje, amelyhez persze társulnak olyan szemléleti tartalmak, amelyek az 1970–80-as évek eredményeiből táplálkoznak, a válasz inkább pozitív.”¹⁰

Szekeres első válasza bizonyára kívánná Szegedy-Maszák elismerését, noha az elfogadása azt jelentené, hogy felesleges volna manapság bárkinek is mikrotörténelemmel próbálkoznia.¹¹ Szegedy-Maszák kritikája azonban abban a pillá-

⁶ Alkalmasint pedig maga is kiveszi a részét a vitákból. Vö. SZILÁGYI, 2000.

⁷ A mikrotörténelem lehetséges hasznáról az irodalomtörténet-írás számára lásd a Helikon folyóirat 2003-as mikrotörténelem-számát, különösen Jászberényi József bevezető írását (JÁSZBERÉNYI, 2003.).

⁸ Lásd SZILÁGYI, 2001. Bizonyos tekintetben már SZILÁGYI, 1998. is része ennek a közeledésnek.

⁹ SZEGEDY-MASZÁK, 2004. 220–221.

¹⁰ SZEKERES, 2005. 234.

¹¹ Ez a válasz persze figyelmen kívül hagyja a hazai viszonyokat, amelyekre nem feltétlenül jellemző a külföldi trendekkel való egyidejűség. Nem is beszélve arról, hogy a recepció többnyire passzív befogadást és átvételt jelent, és hogy az elméletek pusztá alkalmazásának meg-

natban élet vesztí, amint – Szekeres második válaszáól is némileg eltérően – inkább attitűdként tekintünk a mikrotörténelemre. Ekkor ugyanis – amikor még csak nem is annyira a történeti tárgyak kezelésének mikéntjé, hanem inkább az olyan szemléleti tartalmakat tartjuk szem előtt, mint a cselekvő egyén társadalomformáló szerepe¹² – már arról van szó, hogy a történeti cselekvőkhöz hasonlóan a történetíró is tevékenynek tekintjük, és az 1970-80-as évek történeti formációját nyitottnak tartjuk a mindenféle módosítások és a további kísérletezések felé. Ekképp a rögzített módszertan alkalmazásaként elvárt elméleti tájékozottság túlsúlya helyett a kutatásokban megmutatkozó innovációs tevékenység kerülhet előtérbe. Ha így tekintünk a mikrotörténelemre, akkor nem csupán a vizsgálat alá vont társadalmi makrostruktúrákról mondhatjuk el, hogy „minden pillanatban olyanok, amilyenné a cselekvésben részt vev férfiak és nők átmenetileg teszik ket”¹³ hanem a mikrotörténelem különböző formái is minden pillanatban olyanok lesznek, amilyenné a cselekvésben részt vevő történészek – férfiak és nők – átmenetileg teszik őket.

Kár, hogy Szilágyi Márton mégsem moogat meg túlságosan nagy erőket az iránt, hogy tovább formálja a mikrotörténelem gyakorlatát, és az ő esetében többnyire mégiscsak inkább a módszertannak tekintett mikrotörténelem alkalmazásának kísérletéről van szó. Ami így az avíttságot illeti, ebben a tekintetben jogosnak is mondható Szegedy-Maszák kritikája.¹⁴ A módszertanként értett elméleti tájékozottságot tekintve azonban – legyen ez a módszertan bármennyire idejétmúlt is – Szilágyi aligha marasztalható el. Pusztán az, hogy a kutatási eredmények írásban való rögzítését nem kísérik folytonos elméleti hivatkozások, még nem jelenti azt, hogy „nem elég alaposan vesszük szemügyre a külföldi irányzatok elméleti alapvetését”.¹⁵ Nem is szólva arról, hogy a mikrotörténelemről beszélve nem árt figyelembe venni, hogy nem elméleti alapvetések nyomán, hanem történetírói gyakorlatként formálódott. És hiába, hogy a későbbiek során számtalan elméleti írás született a mikrotörténelemről, amelyben jórészt mikro-

haladására tett erőfeszítések mintha hiánycikknek számítanának. Az utóbbi időben mindenestre a fiatalabb korosztály erős érdeklődést mutat a mikrotörténet iránt – még ha ezt többnyire sajnos Szekeres első válaszáának szellemében teszi is –, és ez Szilágyi könyvén túl egyelőre olyan munkákban vezetett gyakorlati eredményre, mint ERDÉLYI, 2005. vagy SEBŐK, 2007.

¹² Talán Simona Cerutti az, aki a mikrotörténészek közül a történeti cselekvők társadalomalakító szerepét leginkább hangsúlyozza. Többek között Giovanni Levivel szemben, aki Cerutti szerint inkább a normatív rendszerek ellentmondásosságára és az így létrejövő résekre figyel, amelyben a cselekvők mozoghatnak, és nem veszi észre, hogy a normatív kényszerek maguk is a cselekvők által formálásban és alakításban lévő dolgok. Vö. CERUTTI, 1995.; 2004.

¹³ LEPETIT, 1997. 16.

¹⁴ És ez a feltételezett módszertant illetően sajnos elmondható a legtöbb hazai mikrotörténeti kísérletről is. Attitűdként tekintve a mikrotörténelemre azonban más a helyzet. Jürgen Kocka szerint a „globalizáció tapasztalata” és az európai integráció folyamata a történetírást is arra vezeti, hogy újra az átfogó struktúrák felé forduljon. Úgy véli, hogy „a transznacionális folyamatok iránti fokozott érdeklődést hajtva a történettudomány ismét a széles látószögek, a nagy struktúrák, az átfogó összefüggések felé fordul, melyeket sokáig háttérbe szorított a mikrotörténelem, a kulturálisizmus és a narratívítás. Ezért lesz a történettudomány nemcsak transznacionálisabb, hanem ismét határozottabban érvel, elemzbb, és elméletileg nyitottabb – anélkül azonban, hogy elfedné a tapasztalatok, az értelmezések és a cselekedetek vizsgálati dimenzióját.” KOCKA, 2007. 92. Félretéve azt a gondolatot, hogy a történettudomány a maga egészében bármilyen is lehet 2008-ban, Kocka megfigyelése csupán a feltételezett módszertanként értett mikrotörténelmen való túllépést jelzi, noha elvileg a mikrotörténelem sem hanyagolta el a struktúrákat. Amikor viszont Kocka arról beszél, hogy a tapasztalatok, az értelmezések és a cselekedetek vizsgálati dimenziója továbbra is megmarad, akkor a struktúrákat alkotó és formáló emberekre szegezett tekintet hangsúlyozásával éppen a mikrotörténeti attitűd továbbélését prognosztizálja.

¹⁵ SZEGEDY-MASZÁK, 2004. 220.

történészek próbáltak reflektálni saját tevékenységükre, ha valaki alapos elméleti tájékozottságra szeretne szert tenni a mikrotörténelem terén, akkor a mikrotörténeti munkák olvasása még most is gyümölcsözőbbnek tűnik, mint a kifejezetten elméleti írások böngészése. Ez utóbbiak sem hiábavalóak persze, csak éppen a gyakorlati tevékenységhez kapcsolódó attitűdről ezekből az elméleti írásokból kevesebb hámozható ki. Ha van mikrotörténeti módszer, akkor arról annál több, de valószínűleg ez az, ami kevesebbet számít.

Az elméleti pozíció kifejtését Szilágyi megtette már az egyébként Szegedy-Maszák által is sokra tartott Lisznyai Kálmánról írt könyvében, a Határpontok pedig folytatja a korábban megkezdett projektet. Ezt a projektet – amely ugye bár a történeti-poétikai és a mikrotörténeti megközelítés társítása volna – jelen esetben az első fejezet hivatott felvázolni (Irodalomtörténet és társadalomtörténet határán) a kötet egyetlen elméleti jellegű írásaként. Az ezt követő tizenöt tanulmány – amelyeket az 1994 és 2005 közötti, egészen tágasnak mondható időszak terméseiből válogatott össze és újított fel a szerző – viszont meglepő módon további két részre osztja a könyvet. Az első részben szereplő hat írás szándéka szerint a mikrotörténeti, míg a kötet második felében található kilenc szöveg a történeti-poétikai megközelítésmódot képviseli, a felosztással és az elkülönítéssel valamelyest kétségessé téve az egész vállalkozást, amely elvileg éppen összehozni igyekezne őket. Főképp annak fényében, hogy Szilágyi még az elméleti írás utolsó bekezdésében is úgy tekint a kötet második felének történeti-poétikai elemzéseire, mint amelyek „nem transzparens módon, hanem rejtettebben, saját el-feltevéseiket háttérben tartva, de ugyanolyan megfontolásokat kívánnak érvényesíteni, mint az el bbi tanulmányok” (25.).

Nem hiszem, hogy akár ezt a célt, akár a feltételezett módszertan következetes alkalmazását sikerült volna elérnie Szilágyi Mártonnak. Ám alighanem éppen ennek köszönhető, hogy a kötet tanulmányai szinte egytől-egyig izgalmasnak mondhatók. Nem a tanulmányokat összefűző feltételezett módszertani következetesség, hanem inkább az azokat egymástól megkülönböztető következetlenség viszi előbbre az egybegyűjtött írásokat; nem az, hogy minden felmerülő problémát hasonlóképp szeretne megoldani, hanem az, hogy a felmerülő problémák egymástól eltérő megoldási kísérletekhez vezetnek Szilágyit. Tulajdonképpen az, hogy a különböző tanulmányokban különböző történetírói pozíciókat tud felvenni, ezt pedig egy szigorú módszertan aligha tenné lehetővé. Szilágyi alkalmi történetírói pozícióinak bemutatására remek példa a kötet két, Csokonai foglalkozó írása és a Czákó Zsigmond öngyilkosságát vizsgáló tanulmány közötti eltérés. Mindhárom a könyv első – mikrotörténeti – felében található, ám egymáshoz képest mégis egészen eltérő nézőpontból vizsgálódnak.

Az első Csokonai-tanulmány (Csokonai „kollégiumi porei”) a költő kollégiumi konfliktusait elemzi és azt igyekszik bizonyítani, hogy Debrecen elhagyása nem egy tragikus eseménysorozat eredménye, Csokonai számára pedig nem trauma volt, hanem egy jól előkészített önkéntes távozásról van szó annak érdekében, hogy a költő megtalálja azt a helyet és „azt a megélhetési formát, amely leginkább megfeleltethetett nyilvánvaló költ i öntudatának” (77.). A másik Csokonai-tanulmány (Poéta vagy versifikátor?) a gróf Rhédey Lajosné Kácsándy Terézia 1804-es nagyváradi temetésén felolvasott Halotti versek körüli bonyodalmakat járja körül, Rhédey gróf és a költő összeütközését Csokonai temetés alatti viselkedése, valamint a vers későbbi publikálása miatt. Szilágyi, ahogy az előző Csokonai-tanulmányban is, a konfliktusok kapcsán kifejezetten arra kíváncsi, amit Csokonai kortársai nem lehettek képesek felfogni, és amit csak a jóval később vizsgálódó

történetíró „mutathat fel” – mint például egy új írói szerepértelmezés. Ez volt ugyanis Szilágyi szerint a nagyváradi konfliktusok oka: Rhédey nem a Csokonai által a temetésen elmondott verset, hanem annak egy módosított verzióját publikálta Csokonai neve alatt, amivel, minthogy egyrészt megsértette a költő saját, önálló alkotásához fűződő jogait, másrészt pedig veszélyeztette a költő hírnevét, kivívta Csokonai haragját. Ezt a haragot pedig sem Rhédey, sem pedig senki más nem lehetett képes megérteni, minthogy nem érthették azt sem, hogy Csokonai már nem alkalmi kiadványként tekint egy temetésre írt versre, hanem olyan alkotásként, amely az ő költői hírnevének köszönhetően válhat maradandóvá. Más kérdés persze, hogy Szilágyi nem saját magának tulajdonítja a „felfedezést”, hanem Csokonainak, amikor úgy véli, hogy „Csokonai szerint sem volt olyan személy [...], aki megérthette volna az írói szerepértelmezés újszer, a konkrét szituáción túlmutató elemeit” (87.).

A Czako-tanulmány („Sötét halálával az öngyilkolásnak...”) azonban a Csokonai-val foglalkozó írásokkal szemben semmi olyasmivel nem kíván előhozakodni, ami kifejezetten – az értelmezésben érdekelt – irodalomtörténész privilégiuma volna. Szilágyi ennek megfelelően a tanulmány utolsó mondatában így vall saját szövegének céljáról: „az eset körülményeinek újragondolása valójában csak egy tanulságot ígért: annak jobb megértését, ki miért gondolhatta azt Czako öngyilkosságáról, amiről nyilvánosan tanúságot tett” (118.). És nem is kapunk mást, mint a szemtanúk, Csengery Antal és Emődy Dániel, valamint a barátok és pályatársak különféle reakcióit Czako tettére és persze az indítékaikat, amelyek reakcióikat hivatottak magyarázni.

A történetírói nézőpontok tanulmányonkénti váltogatása, azt hiszem, annak eredménye, hogy az, amit tudományos tevékenységnek nevezünk, jórészt – ha éppenséggel nem egészében – vitairodalom. Főképp azóta, amióta – többnyire tudománypolitikai és tudományszervezési okokból – a tudományos tevékenység már nem annyira monográfiák, mint inkább tanulmányok írását jelenti. Ennek megfelelően az irodalomtörténészek és a társadalomtörténészek sem tudják kivonni magukat az alól, hogy jobbra ne egyéb irodalomtörténeti és társadalomtörténeti munkákhoz mérjék magukat. Szilágyi Márton esetében a vitapartner az a körvonalazatlan „irodalomtörténeti kánon”, amelyet nem egy újabb kánonnal szeretne helyettesíteni és nem is egészében bont le, hanem csupán egyes, jól körülhatárolt problémamezők létrehozásával próbálja újragondolni bizonyos elemeit. Ekképp, ahogy a feltételezett módszertan szerint követni igyekszik valamit, úgy tartalmilag éppen eltérni szeretne valamitől. A kötet legjobb pillanatai mégsem azok, ahol a kettő sikeresen összeér, hanem azok, ahol ez a kapcsolat valamelyest megfakul, és ahol a feltételezett módszertani következetességnél előrébbvalónak tűnik az adott problémamezőben való lavírozás – mint például a már említett második Csokonai-tanulmány esetében.¹⁶ Ezekben az írásokban Szilágyi csak annyiban halad együtt a mikrotörténelemmel és Giovanni Levivel, hogy ő is nagy hangsúlyt fektet az életrajzra, és ő is úgy gondolja, hogy jobban tesszük, ha „elhagyjuk a nagy társadalmi, illetve más konceptuális egységek ta-

¹⁶ Ebben persze semmi különösebben meglepő nincsen, elvégre aligha létezik olyan mikrotörténeti – vagy bármilyen más – módszer, amely minden egyes problémával kapcsolatban bevethető volna. Ha léteznek egyáltalán különféle módszerek, akkor talán Peter Burke véleménye tűnik a leginkább meggyőzőnek a módszerek problémáspecifikusságával kapcsolatban. Burke úgy gondolja, hogy legfeljebb olyan módszerekről lehet beszélni, amelyek bizonyos problémák kezeléséhez alkalmasnak bizonyulhatnak, míg más problémák esetében nem vezetnek sikerre. Ilyenkor azonban megint más módszerek Burke szerint eredményesek lehetnek. Lásd BURKE, 1998. 214.

nulmányozását (népi kultúra, mentalitás, osztály) annak érdekében, hogy egy töredezett és konfliktusokkal teli társadalmat konstruáljunk, ahol a világról alkotott reprezentációk mögött küzdelem rejlik”.¹⁷

Ahol viszont a kettő sikeresen összeér, és a feltételezett módszertan nem szorul eléggé hátrébe az „irodalomtörténeti kánonnal” való vita mögé, ott többnyire csupán arról van szó, hogy Szilágyi valóban harminc évvel korábbi – de itthon persze viszonylag újszerű – mikrotörténelmet szeretne írni, az irodalmi életből vett szereplőkkel. Ezekben az írásokban mindenkinek „életstratégiái”, családi szinten pedig „családi stratégiái” vannak, amelyek segítségével boldogulni igyekeznek. A Pajor Gáspárral foglalkozó tanulmány (Az irodalmi ambícióktól a társadalmi beépülésig) szerint például Pajor olyan „többlepcsős életstratégiával” bírt, amely lehetővé tette számára a 19. század eleji rendi-nemesi keretekbe való beilleszkedést. Az irodalmi világban való működése ennek fényében pusztán egy, a családalapítást megelőző állomásnak bizonyult. A következő lépcső az anyagi biztonság megteremtése volt a jó beházasodás révén, majd a vármegyei nemesi közösségbe és a megyei tisztikarba való beépüléssel Pajor élete végleg pályára állhatott.

Két további tanulmány található még a kötet első felében, amelyek közül a Petőfi-család Petőfi Sándor halálát követő „életstratégiáját” vizsgáló írás (Pet fi Zoltán konfliktusos élete és halála) oda is való. A Dugonics-tanulmányról (Dugonics András és az „idegenek”) azonban ezt már valamelyest nehezebb elmondani. Szilágyi úgy véli, hogy az irodalomtörténet még nem volt képes megszabadulni attól a „leegyszerűsítő tételtől”, amely szerint Dugonicsban „szélsőséges és meglehetősen primitív nacionalistát kell látnunk” (92.). Ezzel a nézettel szemben Szilágyi Dugonics műveinek egy olyan olvasatát javasolja, amelyben az „idegen” kategóriáját Dugonics nem „állandóan tételezhető” kirekesztő fogalomként használja, hanem mintegy kontrasztként az egyéni identitás, és a magyarság kollektív identitásának megalkotása érdekében. Az „idegen” ráadásul egy keresztény, „üdv történeti alapozású” történetfilozófiába ágyazva jelenik meg, Szilágyi ezért úgy gondolja, hogy „Dugonicsnál a keresztény univerzalizmus az alapvető mozzanatot”, és ezzel igyekszik magyarázatot szolgáltatni arra, hogy Dugonics miért is nem lehetett az a szélsőséges nacionalista, akinek az irodalomtörténet beállítja őt. Ennek az értelmezésnek a fényében ugyanis „a történelem fölött uralkodó Gondviselésbe vetett hit következetes végiggondolása nem tette lehetővé egy stabil és állandó középpontnak tételezett magyar felsőbbrendűség tételezését” Dugonics számára (97.).

Azok a társadalomtörténeti aspektusok azonban, amelyek indokolnák, hogy az írás a kötet első felében szerepeljen, mintha hiányoznának a tanulmányból. Semmiképp sem erősebb legalábbis a társadalomtörténeti vonal, mint például a

¹⁷ LEVI, 2000. 91. Ez az attitűd egyébként elvileg alkalmasnak tűnik arra, hogy Szilágyi megvalósítsa a célját, és a társadalomtörténeti vizsgálódások a történeti-poétikai elemzések szempontjából is releváns eredményekre vezessenek. A kötet fűlszövege sajátos módon meg is előlegezi ezt. A következőképp: „A bevezető elméleti-módszertani tanulmány révén fölrajzolt értelmezés ikeret olyan megközelítéseket tesz lehetővé, amelyek nemcsak új problémákat villantanak fel a tárgyalat több, mint egy évszázad irodalmában, hanem újabb válaszok megfogalmazását is lehetővé teszik azokra a kérdésekre, miért és milyen módon olvastak irodalomként bizonyos szövegeket, illetve miért gondolhatják úgy bizonyos emberek, hogy íróként való nyilvános megmutatkozásuk társadalmi igényt elégíthet ki.” Ha azonban valaki elolvassa a tanulmányokat, az egyetlen válasz, amelyet képes lehet a fűlszöveg kérdéseire adni, így szólhat: „Nem tudom”. A fentebb elmondottakból annak kellett kiderülnie, hogy a válasz azért lehet csupán egy „nem tudom”, mert a módszerként felfogott mikrotörténelem egyszerűen alkalmatlannak tűnik a feladatra. Azt viszont, hogy az attitűdként felfogott mikrotörténelem valóban alkalmas-e, alighanem csak további próbálkozások fogják eldönteni. Remélhetőleg Szilágyi Márton aktív részvételével.

kötet történeti-poétikai felében található Eötvös-tanulmány (Meváltás és katasztrófa) esetében. Az írás Eötvös Magyarország 1504-ben című regényében az „irodalom-történeti kánon” politikai jellegű értelmezésével szemben a Dugonics-tanulmányhoz hasonlóan történetfilozófiai motívumok után kutat. Szilágyi egyrészt észrevesz a regényben egy morális alapokon nyugvó hanyatlás-narratívát, amely Magyarországot, mint a mű tulajdonképpeni „főhősét” érinti. Másrészt azt mondja, hogy a regény szoros kapcsolatban áll Eötvös azon befejezetlenül maradt tervével, amelyben arra törekedett, hogy kimutassa „a kereszténység civilizációtörténeti jelentőségét”. Szilágyi így a következő állítást kockáztatja meg a regényről: „Mintha Eötvös azt folytatta volna más m fajban, más gondolati keretben és némileg más, eminensebben történeti módszertannal, aminek szemléleti alapjait egy nagyszabású epikai alkotás kereteiben dolgozta ki: a történelmet lsten m veként felfogó és értelmez regénykoncepció legalábbis ugyanarra a dilemmára látszik választ keresni, nevezetesen arra, van-e helye egyfel l az egyéni akaratnak, másfel l pedig a Gondviselésnek a történelemben” (227.). Ha jól értem, Szilágyi konklúziója, amely szerint Eötvös „Istentől elfordult világgént” ábrázolja Magyarországot, és előrevetíti az elkerülhetetlennek látszó katasztrófát, a korábban felvázolt két szálát köti össze. Minthogy pedig a katasztrófa elkerülhetetlenként tűnik fel, az „Istentől elfordult” és a Gondviselést ekképp nélkülöző Magyarország sorsa eleve meg van pecsételve, egészen érdekes történetfilozófiai szituáció alakul ki, amelyre Szilágyi – elvarratlanul hagyva a történetfilozófiai szálát – egyébként nem reflektál. Nem is dolga persze feltétlenül, de talán érdemes lett volna tovább boncolgatni, hogy ha Szilágyi értelmezése a hanyatlás kérelhetetlenségét és a Gondviseléstől való elhagyatottságot illetően megállja a helyét, akkor a Gondviselés elvesztése a regényben korántsem jelenti az egyéni akarat diadalát, mivel az egyéni akarat diadala éppenséggel olyan katasztrófához vezet, amely elől nincs és nem is lehet menekvés: az egyéni akarat diadala is a Gondviselés forogatókönyve szerint zajlik.

A tanulmány azonban enélkül is meggyőző és / vagy élvezhető marad, és ez (inkább többé, mint kevésbé) elmondható a kötet második felének további nyolc írásáról is. Szilágyi a történeti-poétikai szekcióban szerencsére már megfedkedzik a „módszertani megújulás” rögeszméjéről, és egészen úgy viselkedik, mintha elhinné Stanley Fishnek, hogy „az interpretáció az egyetlen játék a városban”.¹⁸ És úgy áll a dolog, hogy Szilágyi egészen jól is játszik. Ami azt illeti, így van ez majd az összes fennmaradó tanulmány esetében, ám a továbbiakban a már említett Eötvös-tanulmányon kívül csak a személyes kedvenceimet szeretném kiemelni.

Különösen kedvelem azt az írást, amely Fazekas Mihály Lúdas Matyijáról szól (Kegyelem és er szak). Azt hiszem, Szilágyi itt játssza legjobban az interpretációs játékot. Igaz, részben talán éppen emiatt, a Fazekas-tanulmányt inkább a kevésbé meggyőző tanulmányok közé számítom (teljesen szubjektív módon), viszont egyben a legszórakoztatóbbak és a leginkább érdekfeszítők közé is. Szilágyi először is felvázolja a mű recepciótörténetét, majd a keletkezéstörténetre való kitérő után sor kerül annak a három fő elemnek a bemutatására, amelyek körül kialakítja az értelmezését. Eszerint (1) kiemelt jelentőséggel bír a mű teológiai és erkölcsi síkja, az, hogy „a Lúdas Matyi er sen ragaszkodik egy olyan erkölcsi világrendhez, amelyben a morál alapja kizárólag a Gondviselés m kódése lehet”. És minthogy a történet a bosszú és a bűnhődés mentén szerveződik, ebben a világrendben „a büntetés letölthet és igenis van vége” (179.). Ehhez jön még hozzá az, hogy (2) az események előrehaladtával fokozatosan a „megigazulás folyama-

¹⁸ FISH, 1980. 355.

tát” magában hordozó Döbrögi figurája kerül előtérbe, miközben Matyi figurája már csak annyiban lesz érdekes, amennyiben Döbrögi büntetésének eszközeként szolgál. A büntetés és az azt követő „megigazulás” pedig (3) a mű idősíkjában nyeri el jelentőségét, abban, hogy a történet az Eötvös által is „morális irányvesztésnek” ábrázolt korszakban, a Dózsa-féle parasztháború idején játszódik. Igazság szerint Szilágyi interpretációjához még egy negyedek értelmezési csomópont is hozzájárul, amely szerint jórészt Csokonai Dorótyájának köszönhető a Lúdas Matyi megszületése. Fazekas ugyanis két fiktív levélben is fűzött megjegyzéseket a Dorótyához, és ezek a megjegyzések éppen azokat az erkölcsi dimenziókat érintik, amelyek körül Fazekas műve forog. Szilágyi szerint ezért Fazekas – akit gyakorta mások alkotásai inspiráltak – a Lúdas Matyiban végső soron azt az „erkölcsi rajzolatot” valósítja meg, amelyet Csokonai művén is számon kért (182.).

A Dayka-tanulmány (A „titkos bú” poétája) van olyan izgalmas, mint a Fazekas-értelmezés, és ami azt illeti, meggyőzőbb is annál (számomra legalábbis). Szilágyi ismét a kanonikus pozíció felvázolásával indít, és úgy véli, hogy bár történetek előremutató fejlemények Dayka életművének újraértelmezését illetően, az irodalomtörténet többnyire még mindig „a magyar szentimentális költészet mintaadó figurájaként” tartja őt számon. Szilágyi szerint ez jobbra annak a Kazinczyknak köszönhető, aki a kéziratok összegyűjtését és a Dayka-életmű kiadását intézte. Daykának ugyan volt egy kéziratot kötetkompozíciója, ám Kazinczy nem egyszerűen ezt szerette volna kiadni, hanem egy egész életművet akart a nyilvánosság elé tárni. Dayka kéziratot kötet és a Kazinczy által összeállított kötet között így Szilágyi jelentős eltéréseket mutathat ki a kompozíciós elveket illetően (154–155.), majd emellett érvel, hogy sem Dayka eredeti összeállítása, sem a kortársak recepciója (különösen Csokonaié) nem indokolná azt a meghatározóan szentimentális olvasatot, amelyet Kazinczy igyekezett kialakítani és amely néhány elvetelt kísérletet leszámítva sokáig megkérdőjelezetlen maradt.

A fennmaradó hat történeti-poétikai tanulmány közül egy jut Bessenyei vígjátékírói teljesítményének (A vígjátékíró Bessenyei m vészi távlatai); egy Kölcsey egyetlen, töredékes drámájának (Kölcsey, a drámaíró); egy Jókai utolsó regényének (Az elhibázott teremtés) és kettő Vörösmarty Mihálynak, amelyek közül az egyik a Vörösmarty-művek intertextuális olvasatainak a lehetőségeivel foglalkozik (Szövegek párbeszéde a Vörösmarty-életm ben), a másik pedig A Rommal („...többé semmit azontúl.”). Végül jut még egy írás az Apai örökség című Reviczky-regénynek (Egy átírás tanulságai), amely a mű 1884-es és 1887-es, első és második kiadása közötti szerzői változtatásoknak ered nyomába. Szilágyi úgy gondolja, hogy Reviczky az átírás során „egymásnak ellentmondó irányú javításokat eszközölt, s végül el idézett egy komoly kompozíciós zökken t; ha úgy tetszik, saját stílári teljesítményének csapdájába esett” (242.). Tette mindezt úgy, hogy regénye első változatával leginkább éppen a kompozíció hibái miatt volt elégedetlen. Szilágyi így arra juthat, hogy „Reviczky – feltehető leg kompozicionális kiindulásból – létrehozta regényének legnagyobb szerkezeti önellentmondását, hogy beilleszthesse a m be gondolkodói munkásságának egyik domináns elemét” (243.). Ez a domináns elem nem más, mint Reviczky humorelmélete, és hogy pontosan miképp és miért fut is bele Reviczky a humorelmélet beépítése révén az imént említett önellentmondásba, Szilágyi kötetének azon pillanatai közé tartozik, amelyekért érdemes kézbe venni. Így aztán jobbnak is tűnik egy olyan recenzió keretein belül homályban hagyni, amely nem akar az interpretációk helyénvaló voltát illetően vitába bocsátkozni.

Mindent összevetve (és leszámítva, hogy – némi malíciával – azt mondhatnám, hogy a címben jelzett határpontokat valahol a kötet első és második felét elvlasztó – egy római kettestől eltekintve üresen hagyott – lapon kellene keresni) azt hiszem, Szilágyi és az olvasók egyaránt elégedettek lehetnek a kötettel. A tanulmányok, illetve azok különféle, szituációkhoz szabott koncepciói ugyanis egyesével kárpótolnak az átfogó koncepció hibáiért, amelyet talán kár volt annyira kihangsúlyozni. Ha az első (a kötet további írásai számára a feltételezett módszert megalapozni kívánó) fejezetet egy jól megírt, de kevésbé nagyra-vágyó előszó helyettesítette volna, akkor lehet, hogy a fentieknél jóval több erő-feszítést igényelne az, hogy valaki komoly kifogásolnivalót találjon Szilágyi Márton könyvében.

Simon Zoltán Boldizsár

Felhasznált irodalom

BICZÓ- KISS

2003 Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. Szerk.: BICZÓ Gábor – KISS Noémi. Debrecen, Csokonai, 2003. 11–26.

BURKE

1998 BURKE, Peter: Interview. In: DOMANSKA, Ewa: Encounters. Philosophy of History after Postmodernism. Charlottesville – London, University Press of Virginia, 1998. 211–233.

CARRARD

1992 CARRARD, Philippe: Poetics of the New History. French Historical Discourse from Braudel to Chartier. Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 1992.

CERUTTI

1995 CERUTTI, Simona: Norma és gyakorlat, avagy szembeállításuk jogosságáról. In: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Szerk.: CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor. Debrecen, Csokonai, 1995. 151–168.

2004 CERUTTI, Simona: Microhistory: Social Relations versus Cultural Models? In: Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-Building. Ed.: CASTRÉN, Anna-Maija – LONKILA, Markku – PELTONEN, Matti. Helsinki, SKS / Finnish Literature Society, 2004. 17–40.

ERDÉLYI

2005 ERDÉLYI Gabriella: Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán. Budapest, MTA TTI, 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 38.)

FINKIELKRAUT

2001 FINKIELKRAUT, Alain: A hálátlanság. Ford.: Várkonyi Benedek. Budapest, Európa, 2001.

FISH

1980 FISH, Stanley: Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. Cambridge – London, Harvard University Press, 1980.

1995 FISH, Stanley: Professional Correctness. Literary Studies and Political Change. Oxford, Clarendon Press, 1995.

JÁSZBERÉNYI

- 2003 JÁSZBERÉNYI József: „Tedd be a mikróba...” A mikrotörténetírás lehetséges használata és problematikussága a nyelvi reflexióval számoló irodalomtörténetírás számára. In: Helikon, 49. (2003) 3. sz. 159–167.

KOCKA

- 2008 KOCKA, Jürgen: Mozgolódás a történettudományban. In: BUKSZ, 20. (2008) 1. sz. 89–92.

KULCSÁR – SZIRÁK

- 2003 Történelem, kultúra, medialitás. Szerk.: KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZIRÁK Péter. Budapest, Balassi, 2003.

LEVI

- 2000 LEVI, Giovanni: Az életrajz használatáról. Ford.: Czoch Gábor. In: Korall, 2. (2000) 81–92.

LEPETTI

- 1997 LEPETTI, Bernard: Komolyan veszi-e a történelem a szereplőket? In: Valóság, 40. (1997) 2. sz. 11–18.

SEBŐK

- 2007 SEBŐK Marcell: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600). Budapest, L'Harmattan, 2007.

SZEGEDY-MASZÁK

- 2004 SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Irodalomtörténeti elképzelések a New Literary History című folyóiratban. In: Az irodalomtörténet esélye. Irodalomelméleti tanulmányok. Szerk.: VERES András. Budapest, Gondolat, 2004.

SZEKERES

- 2005 SZEKERES András: Van-e még mikrotörténelem? In: Korall, 19–20. (2005) 224–234.

SZILÁGYI

- 1998 SZILÁGYI Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- 2000 SZILÁGYI Márton: Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszertudat és új kihívások között. In: Helikon, 46. (2000) 4. sz. 564–572.
- 2001 SZILÁGYI Márton: Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Budapest, Argumentum, 2001.

TAKÁTS

- 1999 TAKÁTS József: Antropológia és irodalomtörténet-írás. In: BUKSZ, 11. (1999) 1. sz. 38–47.
- 2004 TAKÁTS József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. A Történelem, kultúra, medialitás című kötet kapcsán. In: Jelenkor, 47. (2004) 11. sz. 1165–1177.

VERES

- 2004 Az irodalomtörténet esélye. Irodalomelméleti tanulmányok. Szerk.: VERES András. Budapest, Gondolat, 2004.